

Klaudia KAMIŃSKA*, Aleksandra NOWAKOWSKA**

POLITYKA ZORIENTOWANA TERYTORIALNIE JAKO METODA ADAPTACJI DO ZMIAN KLIMATU

PLACE-BASED POLICY AS A METHOD FOR CLIMATE CHANGE ADAPTATION

DOI: 10.25167/sm.5100

ABSTRAKT: W obliczu postępujących zmian klimatu konieczne jest podjęcie działań w zakresie prowadzonej polityki rozwoju terytorialnego. Celem pracy jest pokazanie, w jaki sposób miasta wykorzystują idee *place-based policy* w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych do kształtowania działań na rzecz adaptacji do zmian klimatu. Przy wykorzystaniu metody case study oraz analizy komparatywnej pokazane zostały rozwiązania z trzech europejskich obszarów – Kornwalii i wysp Scilly w Anglii, aglomeracji ołomunieckiej Republiki Czeskiej oraz aglomeracji miejskiej Rijeka w Chorwacji. Opisane jednostki w bardzo wąskim stopniu wykorzystują mechanizm ZIT na rzecz adaptacji do zmian klimatu. Realizują głównie działania o charakterze infrastrukturalnym dotyczącym sektora transportu i energetyki. Teoretyczne założenia mechanizmu ZIT mogą być podstawą do opracowania narzędzia wdrażającego skuteczniejszą adaptację do zmian klimatu.

SŁOWA KLUCZOWE: Zintegrowane Inwestycje Terytorialne, *place-based policy*, adaptacja do zmian klimatu

ABSTRAKT: In the face of advancing climate change, it is necessary to take action on the territorial development policies. The purpose of this paper is to show how cities use the idea of place-based policy within the framework of Integrated Territorial Investments to shape climate change adaptation measures. Using the case study method and comparative analysis, solutions from three European areas are presented – Cornwall and the Isles of Scilly from England, the Olomouc agglomeration of the Czech Republic and the Rijeka urban agglomeration in Croatia. The described case studies make very narrow use of the ZIT mechanism for the benefit of the climate change adaptation. They mainly carry out activities of an infrastructural nature concerning transport and energy sectors. However, the theoretical assumptions of the ZIT mechanism may be the basis for implementing more effective adaptation to climate change.

KEY WORDS: Integrated Territorial Investments, place-based policy, climate change adaptation

Wprowadzenie

Od połowy XIX wieku znacznie nasiliły się zmiany klimatu (Popkiewicz, Kardaś i Malinowski 2019, 22–36; Haman 2008, 122–127). Liczne badania naukowe wskazują

* <https://orcid.org/0009-0006-2974-4347>

** <https://orcid.org/0000-0002-2912-4934>

na szybko postępujące zmiany, m.in. rosnący poziom wód morskich czy zmniejszenie pokrywy lodowej (NASA 2021). Wśród głównych problemów należy wymienić globalny wzrost temperatury, zaostrzenie warunków klimatycznych obszarów o skrajnych warunkach, zwiększenie częstotliwości występowania gwałtownych zjawisk atmosferycznych (nawalne opady, fale upałów, gwałtowne wyładowania atmosferyczne, huragany itp.) (Kamińska 2021). Do kluczowych zagrożeń należy zaliczyć także: zagrożenie zdrowia i życia wywołane powodzią w strefach przybrzeżnych oraz śródlądowych, awarie sieci infrastrukturalnych w wyniku gwałtownych zjawisk atmosferycznych, ryzyko śmiertelności i narażenia zdrowia w wyniku fal upałów, obniżenie bezpieczeństwa żywnościowego i dostępu do wody pitnej (IPCC 2014). Te zjawiska mają szczególnie wpływ na mieszkańców obszarów zurbanizowanych. Problemy dotyczące miast, będące konsekwencją zmian klimatu, to m.in. zanieczyszczenie powietrza, powódzie w wyniku deszczy nawalnych, niski poziom zasobów wodnych, miejska wyspa ciepła (Burchard-Dziubińska 2016, 144–152). Warunkiem koniecznym dla adaptacji do zmian klimatu na terenach zurbanizowanych jest właściwie prowadzona polityka rozwoju tych obszarów.

Odpowiedzią na to wyzwanie jest *place-based policy* – zorientowane terytorialnie podejście do rozwoju, które bazuje na sieciach relacji zakorzenionych w danym terytorium (Hess 2004, 165–186; Nowakowska 2018, 7–15). Polityka zorientowana terytorialnie eksponuje endogeniczny potencjał, zaangażowanie lokalnych aktorów w procesy rozwojowe oraz budowanie partnerstwa instytucjonalnego (Nowakowska, Rzeńca i Sobol 2021, 2–3). Zasięg takiego terytorium jest wyznaczany przez wspólne cechy i powiązania, które są silniejsze niż z jakimikolwiek innymi obszarami (Churski 2018, 40–41), a które zapewniają przewagę konkurencyjną, nie dającą się zbudować na innym terytorium (Noworól i Noworól 2018, 21–22). Jest to podejście kompleksowe, a zarazem silnie zindywidualizowane, oparte na kapitale terytorialnym (zasoby materialne i niematerialne przywiązane do miejsca (Kwaśny 2018, 126), które są dla niego unikalne) (Capello, Caragliu and Nijkamp 2009, 6). Przejawia się też wysokim poziomem zintegrowania działań podejmowanych w różnych sferach, gdyż w tym przypadku jako „terytorium” rozumiemy przestrzeń w wymiarze geograficznym, relacyjnym i instytucjonalnym (Nowakowska 2018, 8–12).

Miejska polityka klimatyczna, podobnie jak zorientowane terytorialnie podejście do rozwoju, powinna wprowadzać rozwiązania promujące aktywne współdziałanie różnych podmiotów i wielopoziomowe zarządzanie. Skuteczność procesów adaptacyjnych jest silnie związana z zaangażowaniem podmiotów sektora publicznego, prywatnego i obywatelskiego, dlatego konieczne jest podejmowanie przez nich współpracy poprzez zintegrowane zarządzanie z wykorzystaniem elastycznych strategii operacyjnych (Agrawal 2008, 23–29).

Adaptacja do zmian klimatu wymaga podejmowania interwencji wielowymiarowo, co również jest kluczowym elementem działania w myśl *place-based policy*. W obu przypadkach ważne jest zintegrowane podejście strategiczne (Ramezani, Naghib i Akbarzadeh 2015, 755–756). Prowadzenie polityki miejskiej zgodnie z współczesnymi

wyzwaniami środowiskowymi to efektywne wykorzystywanie lokalnych zasobów (kapitału terytorialnego) (Rzeńca 2016, 108), minimalizowanie skutków zmian klimatu przy pomocy rozwiązań oddolnych i „szytych na miarę” dla potrzeb miejsca (Rzeńca i Sobol 2020, 285). Z perspektywy polityki miejskiej oznacza to stosowanie równolegle rozwiązań twardych i miękkich, które także są podstawą *place-based policy*. Należy również pamiętać, że ryzykiem klimatycznym należy zarządzać długookresowo (Fronia 2010, 153) z wykorzystaniem mechanizmu sprzężenia zwrotnego w reakcji na pozyskiwanie nowych informacji z monitoringu (Kundzewicz 2017, 41).

Z przytoczonej literatury przedmiotu wynika, że adaptacja do zmian klimatu i rozwój terytorialny w myśl *place-based policy* mają takie wspólne cechy, jak: podejście długookresowe, angażowanie wielu aktorów lokalnych, wielowymiarowość i zintegrowanie podejmowanych działań, stosowanie rozwiązań miękkich i twardych, dopasowanie do specyfiki miejsca z zachowaniem elastyczności w obliczu obserwowanych zmian. Daje to podstawy, by sądzić, że instrumenty wykorzystywane do realizacji polityki zorientowanej terytorialnie mogą mieć kluczowe znaczenie w walce ze zmianami klimatu.

Place-based policy jest trudne do implementacji – wymaga zdiagnozowania kapitału terytorialnego, zidentyfikowania kluczowych dla rozwoju obszarów tematycznych, zaangażowania aktorów lokalnych, prowadzenia dialogu społecznego i partnerstwa instytucjonalnego czy zintegrowania różnych sektorów działalności i obszarów problemowych w podejmowanych działaniach. Polityka ta może być realizowana przez szereg instrumentów, m.in. poprzez delimitację obszarów funkcjonalnych i zintegrowane inwestycje terytorialne (Churski 2018, 42–43).

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne (ZIT) jako narzędzie terytorialnej polityki rozwoju zostały wprowadzone w ramach reformy polityki spójności Unii Europejskiej na lata 2014–2020 (Wyrwa, Barska i Jędrzejczak-Gas 2017, 568). Głównym zadaniem Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych jest stworzenie możliwości wykorzystania potencjału miejskich jednostek terytorialnych (Szafranek 2015, 82). W myśl polityki zorientowanej terytorialnie jego realizacja wykorzystuje partycypację społeczną w procesie rozwiązywania problemów i strategicznego kształtowania rozwoju (Szafranek 2019, 96). Powinno się to odbywać poprzez zintegrowane, kompleksowe, międzysektorowe, komplementarne projekty w ramach partnerstwa instytucjonalnego (Ministerstwo 2013, 13–14). Zintegrowane Inwestycje Terytorialne promują partnerski model współpracy i kształtują umiejętności zintegrowanego podejścia do rozwoju. Instrument ten jest wykorzystywany w wielu krajach członkowskich UE.

W tym kontekście celem analizy jest pokazanie, w jakim zakresie miejskie obszary funkcjonalne wykorzystują idee *place-based policy* w ramach ZIT do kształtowania działań na rzecz adaptacji do zmian klimatu. Analiza pokazuje trzy przykłady związków ZIT – Kornwalii i wysp Scilly w Wielkiej Brytanii, aglomeracji ołomunieckiej Republiki Czeskiej oraz aglomeracji miejskiej Rijeka w Chorwacji, które utworzono w okresie programowania 2014–2020. W każdym studium przypadku (*case study*) zaprezentowany został sposób zarządzania adaptacją do zmian klimatu z wykorzystaniem mechanizmu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Przy wykorzystaniu analizy komparatywnej

zostały zestawione rozwiązania zastosowane w zintegrowanym zarządzaniu adaptacją do zmian klimatu.

Materiały i metody badawcze

Wykorzystana metoda badawcza to studium przypadku z wykorzystaniem techniki analizy źródeł zastanych, w tym w szczególności dokumentów strategicznych. Studium przypadku to pogłębiona, wieloaspektowa jakościowa analiza jednego zjawiska, wskazująca jego czynniki rozwoju w oparciu o warunki otoczenia (Flyvbjerg 2011, 301–302). To przykład reprezentujący większy obszar problemowy, który umożliwia teoretyczną generalizację danego zjawiska. Na potrzeby badania dokonano wyboru trzech miejskich obszarów funkcjonalnych w oparciu o następujące kryteria:

- Obszar funkcjonalny wykorzystujący mechanizm Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w okresie programowania 2014–2020;

- Obszar funkcjonalny, w ramach którego podejmowane są działania w przynajmniej jednym z następujących obszarów interwencji funduszy strukturalnych w latach 2014–2020: przejście na gospodarkę niskoemisyjną, dostosowanie do zmian klimatycznych oraz zapobieganie zagrożeniom i zarządzanie nimi, ochrona środowiska i efektywne wykorzystywanie zasobów;

- Obszar funkcjonalny, którego populacja jest większa niż 100 tys., a mniejsza niż 600 tys. mieszkańców, ale zarazem jego centralną jednostką nie jest stolica kraju.

Podstawowym źródłem informacji wykorzystywanym w badaniu są dokumenty strategiczne opracowane w ramach mechanizmu ZIT dla Kornwalii i wysp Scilly z Wielkiej Brytanii, aglomeracji ołomunieckiej Republiki Czeskiej oraz aglomeracji miejskiej Rijeky w Chorwacji. Przedmiotem analizy wybrano dokumenty ZIT, ponieważ instrument ten w pełni oddaje charakter idei *place-based policy*. Omawiane jednostki pochodzą z różnych krajów, różnią się wielkością, gęstością zaludnienia i poziomem zainteresowania działaniami z zakresu ochrony środowiska (tabela 1), co pozwala zaprezentować możliwie różne podejścia do adaptacji do zmian klimatu. Na podstawie strategii ZIT każdy z obszarów scharakteryzowano, przytoczono informacje z zakresu specyficznych uwarunkowań obszaru (które wyróżniają go na tle otoczenia), wymieniono obrane kierunki rozwoju, w tym w szczególności kierunki związane z ochroną środowiska (w tym bezpośrednio i pośrednio z adaptacją do zmian klimatu), i przykłady projektów realizujących wspomniane kierunki rozwoju w zakresie ochrony środowiska, sposób współzarządzania strategią oraz źródła jej finansowania oraz metody ewaluacji.

Treści dokumentów zostały poddane analizie porównawczej w oparciu o wyznaczone kryteria w kategoriach: celowość działań w kontekście adaptacji do zmian klimatu, wykorzystanie kapitału terytorialnego, finansowanie, współzarządzanie. Każde studium przypadku podlegało subiektywnej ocenie według trzypoziomowej skali. Wymienione kryteria pozwolą sprawdzić, w jakim stopniu występuje związek między działaniami podejmowanymi w myśl *place-based policy* a adaptacją do zmian klimatu oraz jakie ten instrument ma w tym zakresie możliwości i jak obszary funkcjonalne z nich korzystają.

Tabela 1

Charakterystyka badanych obszarów ZIT

Wyszczególnienie	Zintegrowana Terytorialnie Strategia Inwestycyjna dla Kornwalii i wysp Scilly	Strategia ZIT aglomeracji ołomunieckiej	Strategia ZIT Aglomeracji Miejskiej Rijeka
Kraj	Wielka Brytania	Czechy	Chorwacja
Liczba jednostek przynależących	Kornwalia, 5 wysp	240 gmin	10 gmin
Powierzchnia (km ²)	3 580	2 322	414
Liczba ludności	534 tys.	452 tys.	188 tys.
Gęstość zaludnienia (os/ km ²)	149	195	454
Rok utworzenia	2016	2015	2014
Obszary interwencji funduszy struktural- nych związanych ze środowiskiem	Przejęcie na gospodarkę ni- skoemisyjną, Dostosowanie do zmian klimatycznych oraz zapobieganie zagrożeniom i zarządzanie nimi, Ochrona środowiska i efektywne wy- korzystywanie zasobów	Ochrona środowiska i efektywne wykorzy- stywanie zasobów	Przejęcie na gospo- darkę niskoemisyjną, Ochrona środowiska i efektywne wykorzy- stywanie zasobów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: The Cornwall and Isles of Scilly (2016), Olomoucká aglomerace (2016), Urbane aglomeracje Rijeka (2016).

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne w ochronie środowiska – studia przypadków

Anglia: Kornwalia i wyspy Scilly – Zintegrowana Terytorialnie Strategia Inwestycyjna

Kornwalia i wyspy Scilly (pięć wysp) są przykładem obszaru nadmorskiego, którego gospodarka opiera się na turystyce i sektorze rolno-spożywczym. Jednym z problemów dotyczących ten obszar jest niewydolność transportowa oraz zagrożenie powodziewe. Wśród atutów obszaru należy wymienić duży potencjał energii odnawialnej (fale morskie, geotermie) i rozwijający się sektor badawczo-rozwojowy (lokalizacja instytucji badawczych o światowej renomie) (The Cornwall and Isles of Scilly 2016). Na poziomie centralnym w polityce rozwoju akcent został położony na przyszłość mobilności, problemy demograficzne, przyszłość miast, migracje i zmiany środowiska w kontekście globalnym. Rozwój regionalny w Wielkiej Brytanii w dużym stopniu odbywa się poprzez funkcjonalne obszary gospodarcze, które uruchamiają lokalne partnerstwa przedsiębiorstw między władzami lokalnymi i instytucjami opracowującymi strategiczne plany gospodarcze dla swojego obszaru (OECD 2019). Fundusze europejskie w Anglii są wykorzystywane za pośrednictwem Growth Programme i to właśnie w ramach tego programu opracowano strategię ZIT Kornwalii i wysp Scilly (ESIF GOV.UK 2015).

Zintegrowana Terytorialnie Strategia Inwestycyjna dla Kornwalii i wysp Scilly wskazuje trzy obszary priorytetowe: Gospodarka przyszłości, Wzrost dla biznesu, Warunki wzrostu. Zwraca się w nich uwagę na inwestycje w inteligentne specjalizacje (m.in. agri-tech i technologie morskie), akcentuje zwiększenie produktywności i konkurencyjności przedsiębiorstw poprzez inwestycje infrastrukturalne i w rozwój kompetencji, w tym promowanie partnerstwa instytucjonalnego i lokalnych produktów. W zakresie ochrony środowiska nacisk położono na działania dążące do zwiększenia efektywności wykorzystania zasobów, inwestycje w energię odnawialną oraz rozwój technologii zwiększających efektywność energetyczną. Kluczowym elementem strategii jest rozwój zielonych technologii, m.in. w gospodarce odpadami i transporcie (The Cornwall and Isles of Scilly 2016). Wymienione kierunki działań nie tylko odpowiadają na lokalne problemy, ale również wskazują kierunki rozwoju, który może wpływać na skuteczniejszą adaptację do zmian klimatu w większej skali. Co więcej, działania te czerpią z kapitału terytorialnego i dotyczą różnych sektorów lokalnej gospodarki.

Przykładem projektu realizującego założenia Strategii jest projekt „Sustainable Transport in Cornwall”. Obejmował on inwestycję w 12 stacji ładowania pojazdów oraz 6 elektrycznych samochodów osobowych dostosowanych do przewozu osób na wózek (*Sustainable transport* 2023). W kontekście rozwoju zielonych technologii realizowano projekt „Cornwall New Energy”, dedykowany przedsiębiorcom sektora MŚP. Jego zadaniem jest wsparcie organizacji w rozwoju energii odnawialnej i usług niskoemisyjnych poprzez zapewnienie odpowiedniej infrastruktury technicznej oraz wsparcia merytorycznego w zakresie prowadzenia biznesu w sposób zrównoważony (Cornwall New Energy 2023). Innym projektem służącym rozwojowi energii odnawialnych jest „Marine-i”, którego celem jest rozwój technologii morskich, m.in. w sektorze energetycznym i technologii środowiskowych poprzez wsparcie innowacyjnego biznesu. W przypadku tego projektu warto również zaakcentować realizowaną współpracę międzyinstytucjonalną oraz kontynuowanie jego realizacji po zakończeniu okresu programowania 2014–2020 (Marine-i 2023).

Na poziomie lokalnym Zintegrowana Terytorialnie Strategia Inwestycyjna działa z ramienia powołanego Zarządu ZIT, który jest także podkomitetem GPB (ESI Funds Growth Programme Board). Członkami GPB są reprezentanci Instytucji Zarządzającej (IZ) wybierani spośród partnerów sektora publicznego, prywatnego, biznesowego, społecznego, wolontaryjnego oraz środowiskowego. Do zadań Zarządu należy m.in.: współpraca z sektorami i organizacjami w celu zaprezentowania korzyści płynących ze współpracy w ramach ZIT oraz zaangażowania tych podmiotów w realizację Strategii. Instytucja Zarządzająca wskazuje również Radę Kornwalii jako instytucję pośredniczącą, a jej głównym zadaniem jest dobór projektów realizujących działania wskazane w Strategii ZIT. Są one finansowane z funduszy UE (EFRR, EFS, EFRROW, EFMR), funduszy lokalnych i krajowych. Proces ewaluacyjny odbywa się na podstawie wytycznych opracowanych przez GPB we współpracy z aktorami lokalnymi. Kryteria ewaluacji wdrażania projektów określono indywidualnie dla każdego projektu (The Cornwall and Isles of Scilly 2016).

Republika Czeska: Strategia ZIT aglomeracji ołomunieckiej

Aglomeracja ołomuniecka to obszar 240 czeskich gmin z miastem Ołomuniec jako jednostką centralną pełniącą liczne funkcje administracyjne. Wśród problemów aglomeracji należy wskazać spadek liczby ludności, niski poziom inwestycji zagranicznych oraz niską aktywność inwestycji lokalnych. Analizowany obszar ma słabo rozwiniętą sieć transportu komunikacji publicznej. Infrastruktura rowerowa nie jest dostosowana do codziennych potrzeb mieszkańców, jednak warto podkreślić, że stanowi atrakcyjną ofertę pod względem turystycznym. Szansą dla rozwoju regionu jest bliska lokalizacja instytucji naukowo-badawczych (jednak w badanym okresie odnotowywano ich brak przełożenia na innowacyjność firm). Na terenach gmin zlokalizowane jest wiele zdegradowanych obszarów przemysłowych (Olomoucká aglomerace 2016). W skali kraju polityka regionalna ukierunkowana jest na wsparcie regionów z uwzględnieniem ich potrzeb terytorialnych zależnie od ich stadium rozwoju. W Strategii Rozwoju Regionalnego Republiki Czeskiej za cel stawia się wsparcie wzrostu konkurencyjności, łagodzenie pogłębiania się dysproporcji regionalnych, wzmocnienie równowagi środowiskowej i optymalizację ram instytucjonalnych dla rozwoju (Ministerstvo pro místní rozvoj 2013).

Jako cele rozwoju ZIT aglomeracji ołomunieckiej wskazano: Promowanie dopasowania podaży i popytu na rynku pracy, Tworzenie warunków dla rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, Rozwój infrastruktury i poprawa jakości życia. W ramach tych celów zostaną podjęte działania w zakresie wsparcia biznesu i rozwoju infrastruktury biznesowej, rozwoju kapitału ludzkiego, inicjowania współpracy między sektorem B+R a firmami, poprawy dostępności infrastruktury transportowej, lepszej gospodarki odpadami, zwiększenia atrakcyjności zabytków kultury. Należy również zwrócić uwagę, że wybrane cele szczegółowe mają określone także zintegrowane działania, które są spójne z logiką interwencji zaproponowaną w Strategii, jednak nie będą finansowane w ramach ZIT. Działania wskazane w Strategii mają charakter zaleceń wdrożeniowych dla zgłaszanych później projektów je realizujących (Olomoucká aglomerace 2016).

Na poziomie celów strategicznych nie zwraca się uwagi na ochronę środowiska tego obszaru, jednak w działaniach je realizujących położono pewne akcenty na obszary, które są tematycznie istotne. Jest to wyeksponowane w przedsięwzięciach z zakresu rewitalizacji terenów przemysłowych, inwestycji w komunikację publiczną oraz infrastrukturę rowerową (i ich integrację), modernizację systemu gospodarki odpadami (Olomoucká aglomerace 2016). Wśród projektów realizujących te kierunki działania należy wymienić wybudowanie dwóch placów do zbiórki i sortowania odpadów – jeden zlokalizowano w Ołomuńcu (*EKOCENTRUM HRANICE* 2023), drugi w Litovel (*SBĚRNÝ DVŮR LITOVEL* 2023), modernizację linii tramwajowej w celu uatrakcyjnienia transportu publicznego (*MODERNIZACE TRAMVAJOVÉ* 2023) oraz utworzenie dwóch ścieżek rowerowych – pierwszą oddaloną od ruchliwej drogi – a łączącą miasto Litovel z dwoma innymi jednostkami (*CYKLOSTEZKA LITOVEL-UNIČOV* 2023), i drugą wzdłuż drogi między Plumlovem a Mostkovicami (*CYKLOSETZKA PLUMLOV* 2023). Mimo że projekty te bezpośrednio nie dotyczą adaptacji do zmian klimatu, to

nawiązują do tematów istotnych w adaptacji (np. zrównoważony transport, efektywność energetyczna budynków), które są również obszarami problemowymi aglomeracji. Inwestycje te mają charakter stricte infrastrukturalny, jednak w pewnym stopniu wiążą się ze sobą i mogą zwiększyć konkurencyjność tego obszaru względem otoczenia.

Aktywny udział w procesie opracowania i wdrażania dokumentu mieli przedstawiciele przedsiębiorstw (w tym dużych firm prywatnych) i instytucji publicznych, którzy pracowali w ramach Grup Roboczych. Grupy Robocze były powołane w oparciu o obszary priorytetowe i pełnią rolę platform eksperckich. Odgrywały również istotną rolę w procesie wyboru projektów realizujących Strategię. Mieszkańcy aglomeracji byli zaangażowani w sposób bierny, tzn. byli informowani o postępach prac nad dokumentem. Nadzór i kierownictwo nad przygotowaniem Strategii pełnił Komitet Sterujący złożony z przedstawicieli miast i wsi z tego obszaru, przedstawicieli Uniwersytetu, LGD, organizacji branżowych i pracowniczych, związków samorządu terytorialnego, Kościoła. Po zatwierdzeniu przez Komitet poszczególnych etapów prac nad strategią (w tym wyników prac Grup Roboczych) ustalenia zostały przekazywane Radzie Miasta Ołomuńca. Komitet Sterujący i Grupy Robocze stanowią podstawowe organy partnerstwa w ramach ZIT. Projekty ZIT finansowane są z funduszy UE, dotacji krajowych, lokalnych zasobów publicznych oraz zasobów prywatnych. Monitoring realizacji Strategii odbywa się co pół roku w oparciu o informacje przekazywane od realizatorów projektów. Za przeprowadzenie ewaluacji odpowiedzialny jest lider ZIT zgodnie z wytycznymi z Umowy Partnerstwa (Olomoucká aglomerace 2016).

Chorwacja: Strategia Rozwoju Aglomeracji Miejskiej Rijeka na lata 2016–2020

Aglomeracja miejska Rijeka to obszar obejmujący 4 miasta i 6 gmin, który był pierwszą aglomeracją miejską w Republice Chorwacji, jednak warto zaznaczyć, że współpraca między tymi gminami była realizowana już wcześniej w ramach spółek użyteczności publicznej oraz projektów transportowych i infrastrukturalnych. Centrum aglomeracji (miasto Rijeka) ma wysoko rozwinięte funkcje miejskie (administracyjne, publiczne, społeczne, transportowe). Społeczność tego obszaru jest wieloetniczna i wielokulturowa. Zlokalizowane tam firmy to w 99% małe przedsiębiorstwa. Na tym terenie znajdują się instytucje naukowo-badawcze. Obszar ten posiada bardzo bogate dziedzictwo kulturowe, co zapewnia interesującą ofertę w sezonowym sektorze turystycznym. Aglomeracja ma dobrze rozwiniętą sieć transportu publicznego. Do problemów aglomeracji należy zaliczyć starzenie się społeczeństwa, bezrobocie osób młodych, przestarzałą sieć ciepłowniczą i występowanie zdegradowanych terenów przemysłowych (Urbane aglomeracje Rijeka 2016). Rozwój regionalny w Chorwacji jest bazowany na Strategii rozwoju Republiki Chorwacji tworzonej we współpracy z samorządami. Za cele stawia sobie podnoszenie jakości życia poprzez wspieranie zrównoważonego rozwoju terytorialnego, zwiększenie konkurencyjności regionalnej gospodarki i zatrudnienia, systematyczne zarządzanie rozwojem regionalnym (Razvoj.gov.hr 2017). Opisywana

aglomeracja jest położona w województwie Primorsko-gorska, który w okresie programowania 2014–2020 stawiał na rozwój konkurencyjnej i zrównoważonej gospodarki, wzmocnienie potencjału regionalnego i zrównoważonego rozwoju, rozwój zasobów ludzkich i wzrost jakości życia (Prigoda.hr 2015).

Za cele strategiczne tego obszaru ZIT uznano rozwój efektywnych zasobów ludzkich, tworzenie warunków do rozwoju zielonej gospodarki, zrównoważony rozwój miast. Biorąc pod uwagę trendy demograficzne w zakresie rozwoju zasobów ludzkich, nacisk położono na wzrost kompetencji osób młodych i starszych i włączenie do społeczeństwa grup zagrożonych wykluczeniem. Kluczową rolę odgrywają działania na rzecz tworzenia i sieciowania zaawansowanej infrastruktury biznesowej, rozwoju nowych technologii i partnerstwa w rozwoju turystyki (Urbane aglomeracje Rijeka 2016).

Największy wpływ na ochronę środowiska mają inwestycje w popularyzację transportu publicznego, zwiększenie efektywności systemu ciepłowniczego i rewitalizację zdegradowanych przestrzeni, jednak warto zauważyć, że dzięki efektowi synergii inne działania także mogą przynieść korzyści środowisku aglomeracji (Urbane aglomeracje Rijeka 2016). W kontekście renowacji systemu ciepłowniczego w mieście Rijeka podjęto współpracę z firmą Energo, w ramach której dokonano modernizacji obiektów ciepłowni (w tym przejścia na gaz ziemny i energię słoneczną) oraz wyremontowano sieć dystrybuującą ciepłą wodę (Grad Rijeka 2021). W związku z niskoemisyjnością realizowano również projekt „Wzmocnienie Systemu Transportu Publicznego”, którego częścią jest modernizacja taboru – planowano zakup 32 autobusów (Grad Rijeka 2020). Znaczne inwestycje poczyniono także na rzecz rewitalizacji obiektów historycznych i przemysłowych na terenie aglomeracji. Dokonano renowacji 13 obiektów kulturowych, które są elementem nowej oferty kulturalnej i turystycznej na terenie dziesięciu jednostek aglomeracji w myśl zrównoważonego rozwoju (Grad Rijeka 2019). Przeprowadzono konkurs na rewitalizację terenów przemysłowych – rekultywację obiektów zaniedbanych lub opuszczonych, a które mogą stanowić cenny zasób dla aglomeracji. W ramach konkursu zawarto umowę obejmującą dwa obszary (Strukturturnifondovi.hr 2019). Oddzielny nabór przeprowadzono dla kompleksu na terenie miasta Rijeka, który miał zostać przekształcony w Dom Dziecka i bibliotekę miejską (Grad Rijeka 2017). Działania te odpowiadają zidentyfikowanym na tym obszarze problemom i przewagom konkurencyjnym i w pośredni sposób mogą minimalizować odczuwane na tym obszarze negatywne skutki zmian klimatu. Warto podkreślić, że działania dotyczą różnych wymiarów funkcjonowania obszaru, a część inicjatyw stara się w sposób miękki wpływać na rozwój jednostki.

Rijeka, jako miasto centralne jest odpowiedzialne za opracowanie i realizację Strategii. Opracowywana na jego potrzeby diagnoza odbywała się przy pomocy zespołu roboczego złożonego z przedstawicieli miast i gmin. Powołano też Radę Partnerstwa, w skład której weszło 27 członków będących przedstawicielami instytucji publicznych, przedsiębiorstw, instytucji naukowo-edukacyjnych i obywatelskich. Finansowanie projektów ZIT pochodzi ze środków UE oraz środków własnych (budżety lokalne, sektor prywatny, dofinansowanie od państwa) w stosunku 3/1. Monitoring realizacji Strategii,

tak jak w poprzednich przypadkach, oparty jest na odpowiednich wskaźnikach, ale też komunikacji społecznej – wszelkie prace związane ze Strategią mają być systematycznie publikowane na stronie internetowej aglomeracji (Urbane aglomeracje Rijeka 2016).

ZIT jako narzędzie *place-based policy* w kontekście adaptacji do zmian klimatu – analiza porównawcza i dyskusja

Zaprezentowane strategie dla obszarów korzystających z mechanizmu ZIT zostały poddane analizie w czterech kategoriach. Po pierwsze sprawdzano, czy treści dokumentów są adekwatne do celów adaptacyjnych stawianych na poziomie globalnym i lokalnym. Następnie analizowano siłę wykorzystania kapitału terytorialnego tych obszarów oraz sposób finansowania podejmowanych działań. Ostatnią kategorią poddaną interpretacji był sposób współzarządzania rozwojem, czyli poziomu zaangażowania różnych grup interesariuszy (tabela 2).

We wszystkich trzech analizowanych przypadkach uwagę poświęcono transformacji energetycznej (w Anglii to m.in. rozwój technologii morskich, w Czechach i Chorwacji to procesy rewitalizacji obejmujące też termomodernizację) oraz promocji transportu zbiorowego i zrównoważonego poprzez poprawę jego jakości (w Anglii wspieranie rozwoju zielonych technologii w transporcie, w Czechach budowa ścieżek rowerowych, w Chorwacji modernizacja taboru), a także lepszej gospodarki odpadami (np. w aglomeracji ołomunieckiej dokonano modernizacji tego systemu) i rosnącego zagrożenia powodziowego (zwrócono na to uwagę w przypadku Kornwalii i wysp Scilly). Są to przykłady kierunków działań, które znajdują poparcie w literaturze jako przykłady działań adaptacji do zmian klimatu – o transporcie i lepszej gospodarce odpadami pisała Rzeńca i Sobol (2021, 284–285), a Bohdanowicz, Budziszewska i Łopaciuk-Gonarczyk (2021, 262–272) o efektywności energetycznej, zrównoważonym transporcie i zagrożeniach powodziowych. Działania te nie tylko wpisują się w politykę klimatyczną, ale przede wszystkim są adekwatne do problemów środowiskowych zidentyfikowanych w części diagnostycznej poszczególnych obszarów. Cele obierane przez jednostki są ze sobą spójne i wzajemnie zintegrowane, co sprzyja powstaniu synergii działań – pisał o tym Ramezani, Naghib, i Akbarzadeh (2015, 755–756). Spośród analizowanych obszarów warto wyróżnić Kornwalię i wyspy Scilly, gdzie szczególną uwagę poświęcono zielonym technologiom, których rozwój i implementacja powinna zapewnić korzyści na większą skalę niż obszar, na którym są wdrażane. Warto podkreślić, że między zakresem działań prezentowanym w poszczególnych case study mogą występować różnice wynikające nie tylko z charakteru problemów tych miejsc, ale też obszarów interwencji, które zostały wymienione w tabeli 1. Spośród trzech omawianych przypadków tylko obszar z Anglii, jako obszar interwencji bezpośrednio wskazuje dostosowanie do zmian klimatycznych, nie wyklucza to jednak podejmowania działań o takim charakterze przez pozostałe analizowane terytoria. Zasadnym jest, że to właśnie Kornwalia i wyspy Scilly powinny wyróżniać się najszerszym katalogiem działań adaptacyjnych, co jest widoczne w przytoczonych celach i projektach.

Tabela 2

Strategie jednostek wykorzystujących mechanizm ZIT w kontekście cech *place-based policy* i zarządzania adaptacją do zmian klimatu

Kategoria	Kryterium	Siła zjawiska		
		Zintegrowana Terytorialnie Strategia Inwestycyjna dla Kornwalii i wysp Scilly	Strategia ZIT aglomeracji ołomunieckiej	Strategia ZIT Aglomeracji Miejskiej Rijeka
Celowość działań w kontekście adaptacji do zmian klimatu	działania odpowiadają na problemy zmian klimatu w skali ponadlokalnej	++	+	+
	działania odpowiadają na problemy zmian klimatu na poziomie lokalnym	++	++	++
	działania adaptacyjne mają charakter holistyczny	+	+	++
Wykorzystanie kapitału terytorialnego	działania uwzględniają specyficzność obszaru funkcjonalnego	+	+	++
	działania wykorzystują lokalne przewagi konkurencyjne	++	+	++
	działania mają charakter miękkie i twarde	++	×	+
Finansowanie	zdywersyfikowane źródła finansowania	+	++	++
Współzarządzanie	w proces opracowania i wdrażania Strategii zaangażowano instytucje lokalne	+	++	++
	w proces opracowania i wdrażania Strategii zaangażowano przedstawicieli różnych środowisk	+	++	++
	w proces opracowania i wdrażania Strategii zaangażowano mieszkańców obszaru	×	×	×

Legenda: × – zjawisko nie występuje lub występuje w stopniu nieistotnym; + – zjawisko występuje na poziomie przeciętnym; ++ – zjawisko występuje na istotnym poziomie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: The Cornwall and Isles of Scilly (2016), Olomoucká aglomerace (2016), Urbane aglomeracje Rijeka (2016).

Każdy z obszarów ZIT podejmuje próbę wykorzystania swojego kapitału terytorialnego na rzecz wzrostu konkurencyjności regionu. W przypadku Kornwalii i wysp Scilly jest to dziedzictwo przemysłowe, lokalizacja ośrodków naukowo-badawczych oraz dostęp do odnawialnych źródeł energii w postaci geotermii oraz fal morskich. Potencjał ten jest realizowany poprzez miękkie i twarde inwestycje na rzecz rozwoju

innowacyjności m.in. w zielonych technologiach. W planowanych działaniach pominięto kwestie związane z rozwojem turystyki – korzyści i problemy generowane przez jeden z dwóch sektorów rozwoju, które według diagnozy obszaru są podstawą lokalnej gospodarki. Co więcej, podejmowane działania są finansowane tylko z zasobów publicznych – w dokumencie nie wskazano żadnego partnera sektora prywatnego. Kwestia ta może podawać w wątpliwość motywę władz lokalnych w zakresie ich współpracy – w przypadku podejmowania zintegrowanych działań warunkowanych dostępem do funduszy z Unii Europejskiej istnieje ryzyko obniżonej efektywności tych przedsięwzięć po opuszczeniu przez Wielką Brytanię wspólnoty europejskiej. O kwestiach finansowych w adaptacji do zmian klimatu wspominał Agrawal (2008, 34), dostrzegając korzyści z wykorzystania finansowania sektora prywatnego, m.in. obniżenie kosztów inwestycyjnych przypadających na jednostkę, przyspieszenie procesów adaptacyjnych dzięki zwiększeniu dostępności do środków potrzebnych na innowacje.

Inne podejście do prowadzenia polityki rozwoju realizowano w aglomeracji ołomunieckiej. W dokumencie dla tego obszaru funkcjonalnego bezpośrednio wskazuje się zintegrowane działania, które będą realizowane poza finansowaniem ZIT, co jest warcie podkreślenia, biorąc pod uwagę teoretyczne założenia *place-based policy*, o których pisała m.in. Nowakowska (2018, 8–12). Planowane przedsięwzięcia są nastawione na wykorzystanie lokalnych przewag konkurencyjnych, takich jak potencjał terenów przemysłowych i lokalizacja ośrodków naukowych. Słabo zarysowano jednak obszar specjalizacji, wyróżniający aglomerację na tle innych regionów – w diagnozie dokumentu nie wskazano dziedziny gospodarki zapewniającej konkurencyjność tego terytorium, jednak duży potencjał ma dalszy rozwój sektora B+R. W efekcie kapitał terytorialny tego obszaru nie jest w pełni wykorzystany, a aspekt ten stanowi jedną z fundamentalnych podstaw *place-based policy* (Capello, Caragliu and Nijkamp 2009, 6). Spośród analizowanych projektów środowiskowych działania adaptacyjne mają charakter działań twardych – infrastrukturalnych. Według Legutko-Kobus (2017, 86) o zdolności miast do adaptacji do zmian klimatu decydują czynniki miękkie (np. wiedza, zasoby instytucjonalne), a ich uzupełnieniem są właśnie zasoby infrastrukturalne. Wartością zaproponowanego podejścia jest duża dywersyfikacja źródeł finansowania. Rzeńcy i Sobol (2021, 285) pisze, że zaangażowanie sektora prywatnego jest sposobem na zwiększenie jego odpowiedzialności za generowane przez niego koszty zewnętrzne pogłębiające proces zmian klimatu.

Agglomeracja miejska Rijeka swój rozwój opiera na sektorze turystycznym, który według opracowanej diagnozy stanowi największą przewagę konkurencyjną obszaru. Również mocno jest eksponowana wartość dziedzictwa kulturowego tego terytorium w planowanych działaniach. W dokumencie wskazuje się kierunki działania nieobjęte ZIT (a istotne dla terytorium), co wskazuje na kompleksowe i długofalowe podejście do rozwoju, wykraczające poza ramy proponowane przez Unię Europejską w mechanizmie ZIT. Według Rzeńcy i Sobol (2021, 283) są to też cechy dobrego zarządzania środowiskiem miejskim i jest to również spójne z konkluzją Białej Księgi Unii Europejskiej (Komisja Wspólnot Europejskich 2009, 20), która określała europejskie ramy działania na

rzecz opracowania polityki adaptacji do zmian klimatu. W ZIT dla aglomeracji Rijeka różnicuje się sposób finansowania realizowanych projektów, co świadczy o świadomym podejściu do rozwoju tego obszaru (Agrawal 2008, 34). Działania adaptacyjne w dużej mierze mają charakter twardy, jednak w przedsięwzięciach z zakresu energetyki można znaleźć elementy miękkie.

W każdym z analizowanych obszarów ZIT angażowano przedstawicieli podmiotów lokalnych do procesu opracowywania i wdrażania Strategii. Reprezentowali oni interesy różnych grup społecznych i mieli możliwość przedstawienia swoich racji. Interesariusze odgrywali również kluczową rolę we wdrażaniu projektów. W każdym z wymienionych projektów wykorzystywano partnerstwo międzyinstytucjonalne, jednak dzięki działaniom miękkim to właśnie w Kornwalii i na wyspach Scilly współpraca ta jest najbardziej widoczna. Ciekawą praktyką było zastosowanie w czeskiej aglomeracji Grup Roboczych i Komitetu Sterującego, dzięki któremu włączono do procesu przedstawicieli różnorodnych środowisk lokalnych. W każdym z omawianych ZIT grupą społeczną, która została zmarginalizowana w całym procesie, byli mieszkańcy, których udział miał charakter bierny lub był całkowicie nieadresowany w treści Strategii. Instytucje zarządzające implementacją Strategii zapewniały dostęp do informacji na temat postępów w pracach w ramach dokumentu, jednak z treści przytaczanych źródeł wynika, że obywatele nie mieli wpływu na ich zawartość. Mizgajski i Zwierzchowska (2015, 131–132) w swojej publikacji podkreślają, że problem zmian klimatu wykracza poza granice administracyjne samorządów. Zwracają uwagę, że wymaga to przejścia od tradycyjnego podejścia władczego w kierunku planowania uczestniczącego (ang. *governance*), wdrażanego poprzez współpracę z różnymi interesariuszami sektora publicznego i prywatnego. Ma się to przejawiać realizacją partykularnych celów, które jednocześnie są wdrażane harmonijnie z interesem ogólnospołecznym. O znaczeniu partycypacji w procesach adaptacji pisała również Legutko-Kobus (2017, 87–90) oraz Rzeńca (2016, 106–108).

Wnioski

Mimo różnic występujących między prezentowanymi terytoriami można wskazać pewne trendy w zakresie zarządzania adaptacją do zmian klimatu w myśl *place-based policy*. Jednostki terytorialne koncentrują się na działaniach z zakresu niskoemisyjności – przejściu na odnawialne źródła energii oraz zwiększaniu atrakcyjności i dostępności środków transportu stanowiących alternatywę dla samochodów osobowych. W zakresie środowiska widoczna jest dominacja działań infrastrukturalnych, a działania o charakterze miękkim występują marginalnie. Może to wynikać z faktu, że to właśnie inwestycje twarde związane z transportem i dystrybucją energii są najłatwiejsze do implementacji na większą skalę – jednostki terytorialne potrafią współkoordynować ten typ przedsięwzięć, podczas gdy inne rodzaje inwestycji są większym organizacyjnym wyzwaniem na tym etapie współpracy.

Podmioty korzystające z mechanizmu ZIT starają się w jak największym stopniu wykorzystać możliwości finansowe oferowane przez Unię Europejską, przez co słabiej

wykorzystują mechanizm dodawalności i montażu finansowego, podczas gdy zwiększenie dywersyfikacji źródeł finansowania może oferować większą stabilność rozwoju terytorialnego w dalszej perspektywie.

Zgodnie z ideą *place-based policy* w procesy tworzenia Strategii zaangażowano aktorów lokalnych w współkreowanie wzrostu terytorium. Sposoby na realizację tego założenia różnią się między krajami, jednak stosunkowo skutecznie współpracowano z przedstawicielami różnych środowisk lokalnych. Należy jednak podkreślić, że udział obywateli w tym procesie dalej ma charakter marginalny.

Zaprezentowane przykłady współpracy jednostek terytorialnych posiadają elementy pożądane z perspektywy zarządzania adaptacją do zmian klimatu. Metoda tworzenia i wdrażania projektów ZIT jest przykładem kompleksowego podejścia do rozwoju terytorialnego. Mimo to dokumenty w przedstawionej formie nie oferują rozwiązań adekwatnych do pogłębiających się zmian klimatu. Działania adaptacyjne w nich zawarte są słabo zdwyersyfikowane i skoncentrowane na zmianach infrastrukturalnych. Należy jednak podkreślić, że narzędzie to nie zostało jednak stworzone z myślą o adaptacji do zmian klimatu, a promowaniu zintegrowanego zarządzania rozwojem terytorialnym. Mimo to mechanizm ZIT może być podstawą teoretyczną dla opracowania nowych dokumentów strategicznych, promujących współpracę międzyinstytucjonalną, angażujących aktorów lokalnych, realizujących kompleksowe projekty – skoncentrowanych na walce z negatywnymi skutkami zmian klimatu na obszarach zurbanizowanych.

Bibliografia

- ESIF GOV.UK. 2015. A GUIDE TO European Regional Development Fund (ERDF) and European Social Fund (ESF). 2014–2020 Programmes in England, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/738242/ESIF_Online_Publication_2018_FINAL_UPDATED_040918.pdf. Dostęp: 20.01.2023.
- Agrawal, Arun. 2008. *The Role of Local Institutions in Adaptation to Climate Change*. Washington DC: The Social Dimensions of Climate Change, Social Development Department, The World Bank.
- Bohdanowicz Zbigniew, Magdalena Budziszewska i Beata Łopaciuk-Gonarczyk. 2021. Mitygacja i adaptacja do zmian klimatu – rozwiązania ekonomiczne. W: *Klimatyczne ABC. Interdyscyplinarne podstawy współczesnej wiedzy o zmianie klimatu*, red. Budziszewska Magdalena, Kardaś Aleksandra, Bohdanowicz Zbigniew, 262–272. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. DOI: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323547303>
- Burchard-Dziubińska, Małgorzata. 2016. Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu: Wpływ zmian klimatu na obszary zurbanizowane. W: *EkoMiasto #Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miast*, red. Agnieszka Rzeńca, 142–164. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Capello, Roberta, Caragliu, Andrea and Nijkamp, Peter. 2009. Territorial Capital and Regional Growth: Increasing Returns in Cognitive Knowledge Use. *Tinbergen Institute Discussion Paper*, TI 2009–059/3: 1–22.
- Churski, Paweł. 2018. Podejście zorientowane terytorialnie (*place-based policy*) – teoria i praktyka polityki regionalnej. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* 41, 31–50. DOI: <https://doi.org/10.14746/rrpr.2018.41.04>.
- IPCC. 2014. *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Summary for Policymakers. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Dostęp: 16.04.2023. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar5_wgII_spm_en.pdf.

- The Cornwall and Isles of Scilly Growth Programme. 2016. *Cornwall & Isles of Scilly Integrated Territorial Investment Strategy*. Dostęp: 20.01.2023. <https://www.cornwallislesofscillygrowthprogramme.org.uk/wp-content/uploads/2019/12/Integrated-Territorial-Investment-ITI-Strategy.pdf>.
- Cornwall New Energy. Dostęp: 20.01.2023. <https://www.cornwallnewenergy.com/>.
- Strukturfundovi.hr. 2019. *ITU- Revitalizacija brownfield lokacija urbane aglomeracije Rijeka*. Dostęp: 14.02.2023. <https://strukturfundovi.hr/natjecaji/itu-revitalizacija-brownfield-lokacija-urbane-aglomeracije-rijeka/>.
- Flyvbjerg, Bent. 2011. *Case Study*. In: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*, 4th Edition, edited by N.K. Denzin and Y.S. Lincoln, 301–316. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Fronia, Marcin. 2010. Adaptacja do negatywnych skutków zmian klimatycznych. Znaczenie analizy kulturowej dla skuteczności projektów rozwojowych. W: *Kulturowe uwarunkowania rozwoju w Azji i Afryce*, red. Katarzyna Górak-Sosnowska i Joanna Jurewicz, 351–364. Łódź: Wydawnictwo Ibidem.
- Grad Rijeka. 2017. *Objavljen prvi poziv kroz ITU mehanizam za strateški projekt „Revitalizacija kompleksa Bencić – Cigleni i T-objekt”*. Dostęp: 14.02.2023. <https://www.rijeka.hr/objavljen-prvi-poziv-kroz-itu-mehanizam-za-strateski-projekt-revitalizacija-kompleksa-bencic-cigleni-t-objekt/>.
- Grad Rijeka. 2019. *Objavljen javni poziv kroz ITU mehanizam za strateški projekt – Povežimo se baštinom*. Dostęp: 14.02.2023. <https://www.rijeka.hr/itu-povezimo-se-bastinom/>.
- Grad Rijeka. 2020. *Potpisani ugovori za nabavku novih 15 autobusa iz EU sredstava*. Dostęp: 14.02.2023. <https://www.rijeka.hr/potpisani-ugovori-za-nabavku-novih-15-autobusa-iz-eu-sredstava/>.
- Grad Rijeka. 2021. *Obnovom toplinarstva grada Rijeke do učinkovitijeg i povoljnijeg grijanja*. Dostęp: 14.02.2023. <https://www.rijeka.hr/obnovom-toplinarstva-grada-rijeke-ucinkovitijeg-povoljnijeg-grijanja/>.
- Haman, Krzysztof. 2008. Naturalne i antropogeniczne przyczyny zmian klimatu. *Nauka*, 1, 119–127.
- Hess, Martin. 2004. Spatial relationships? Towards a reconceptualization of embeddedness. *Progress in Human Geography* 28(2), 165–186. DOI: <https://doi.org/10.1191/0309132504ph479oa>.
- Kamińska, Klaudia. 2021. Konsekwencje zmian klimatu dla miast – ocena na przykładzie Gdańska i Łodzi. Niepublikowana praca licencjacka. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Komisja Wspólnot Europejskich. 2009. *Biała Księga. Adaptacja do zmian klimatu: europejskie ramy działania*. KOM(2009) 147 (wersja ostateczna). Bruksela.
- Kundzewicz, Zbigniew W. 2017. Konsekwencje zmian klimatu i adaptacja do nich. W: *Zmiany klimatu i ich wpływ na wybrane sektory w Polsce*, red. Z.W. Kundzewicz, Ø. Hov i T. Okruszko, 31–45. Poznań WWF.
- Kwaśny, Jakub. 2018. Terytorializacja polityki spójności UE – rekomendacje dla Polski. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 536, 122–130. DOI: [doi:10.15611/pn.2018.536.11](https://doi.org/10.15611/pn.2018.536.11).
- Legutko-Kobus, Paulina. 2017. Adaptacja do zmian klimatu jako wyzwanie polityki rozwoju miast w kontekście krajowym i europejskim. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 268, 82–97. *Marine-i*. Dostęp: 20.01.2023. <https://www.marine-i.co.uk/about>.
- Mizgajski, Andrzej i Zwierzchowska, Iwona. 2015. *Sterowanie rozwojem aglomeracji i planowanie strategiczne rozwoju miast z punktu widzenia adaptacji do zmian klimatu*. W: *Miasto idealne – miasto zrównoważone. Planowanie przestrzenne terenów zurbanizowanych i jego wpływ na ograniczenie skutków zmian klimatu*, red. A. Kalinowska. 127–133. Warszawa: Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym i Zrównoważonym Rozwojem.
- NASA. Global Climate Change. Vital Signs of the Planet. *Evidence. How Do We Know Climate Change Is Real?* Dostęp: 04.01.2021. <https://climate.nasa.gov/evidence/>.
- Nowakowska, Aleksandra. 2018. Od regionu do terytorium – reinterpretacja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego. *Gospodarka Narodowa*, 3 (295), 5–22. DOI: <https://doi.org/10.33119/GN/97257>.
- Nowakowska, Aleksandra, Rzeńca, Agnieszka i Sobol, Agnieszka. 2021. Place-Based Policy in the „Just Transition” Process: The Case of Polish Coal Regions. *Land* 10 (10), 1072, 1–25. DOI: <https://doi.org/10.3390/land10101072>.
- Noworól, Aleksander i Noworól, Kamilla. 2018. Terytorializacja polityki rozwoju jako element podniesienia konkurencyjności miast i regionów. *Studia KPZK PAN*, t. 184: *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i zastosowania*, 20–28.

- Popkiewicz, Marcin, Kardaś, Aleksandra, i Malinowski, Szymon. 2019. *Nauka o klimacie*. Warszawa: Wydawnictwo SONIA DRAGA Sp. z o. o., Wydawnictwo Nieoczywiste.
- Ramezani, Morteza, Naghib, Abas and Akbarzadeh, Nafiseh. 2015. „Strategic planning strategic management problems in urban”. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 5 (S1), 750–757.
- OECD. 2019. *Regional Outlook 2019. Regional Development Policy in the United Kingdom*. Dostęp: 20.01.2023. https://www.oecd.org/cfe/_United%20Kingdom.pdf.
- Prigoda.hr. 2015. *Rozvojna strategija Primorko-goranske zupanije 2016–2020*. Dostęp: 14.02.2023. <https://prigoda.hr/razvojna-strategija-pgz/>.
- Rzeńca, Agnieszka. 2016. Wyzwania i dylematy polityki miejskiej w obliczu kryzysu ekologicznego. *Studia Ekonomiczne Regionu Łódzkiego*, XXI, 101–111.
- Rzeńca, Agnieszka i Sobol, Agnieszka. 2020. Kierunki zmian polityki miejskiej w dobie wyzwań klimatycznych. W: *Zmiana klimatu – skutki dla polskiego społeczeństwa i gospodarki*, red. Konrad Prandacki i Małgorzata Burchard-Dziubińska, 277–287. Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN.
- CYKLOSTEZKA LITOVEL-UNIČOV (K.Ú. STŘELICE, K.Ú. ČERVENKA, K.Ú. LITOVEL). Dostęp: 08.02.2023. <https://olomoucka-aglomerace.eu/projekty/cyklostezka-litovel-unicov-k-u-strelice-k-u-cervenka-k-u-litovel/>.
- CYKLOSETZKA PLUMLOV – MOSTKOVICE ATRAKTIVNÍ PŘEHRADA. Dostęp: 08.02.2023. <https://olomoucka-aglomerace.eu/projekty/cyklosetzka-plumlov-mostkovice-atraktivni-prehrada/>.
- EKOCENTRUM HRANICE – SBĚRNÝ DVŮR. Dostęp: 08.02.2023. <https://olomoucka-aglomerace.eu/projekty/nejaky-projekt-2/>.
- MODERNIZACE TRAMVAJOVÉ TRATĚ 1. MÁJE. Dostęp: 08.02.2023. <https://olomoucka-aglomerace.eu/projekty/modernizace-tramvajove-trate-1-maje/>.
- SBĚRNÝ DVŮR LITOVEL, K.Ú. NASOBŮRKY. Dostęp: 08.02.2023. <https://olomoucka-aglomerace.eu/projekty/sberny-dvur-litovel-k-u-nasoburky/>.
- Olomoucká aglomerace. 2016. *Strategie ITI – Olomoucká aglomerace*. Dostęp: 08.02.2023. https://www.olomouc.eu/administrace/repository/gallery/articles/16_/16335/2016_09_30_ITI-OA.cs.pdf.
- Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. 2013. *Strategie regionálního rozvoje ČR 2014–2020*. Dostęp: 08.02.2023. <https://www.mmr.cz/getmedia/08e2e8d8-4c18-4e15-a7e2-0fa481336016/SRR-2014-2020.pdf>.
- Urbane aglomeracije Rijeka. 2016. *Strategija razvoja Urbane aglomeracije Rijeka za razdoblje 2016.–2020*. Dostęp: 14.02.2023. <https://www.rijeka.hr/wp-content/uploads/2017/03/Prilog-Strategija-razvoja-Urbane-aglomeracije-Rijeka-za-razdoblje-2016.%E2%80%932020.-godine.pdf>.
- Razvoj.gov.hr. 2017. *Strategija Regionalnog Razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. Godine*. Dostęp: 14.02.2023. https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages//O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/razvojne%20strategije//Strategija%20regionalnog%20razvoja%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%20do%20kraja%202020._HS.pdf.
- Szafranek, Edyta. 2015. Zintegrowane Inwestycje Terytorialne jako narzędzie wspierające kształtowanie centrów rozwoju regionalnego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 32, 81–94.
- Szafranek, Edyta. 2019. *Terytorializacja polityki rozwoju. Wdrażanie Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w obszarach funkcjonalnych miast w Polsce*. Opole: Uniwersytet Opolski, Studia i Monografie nr 561. *Sustainable Transport in Cornwall*. Dostęp: 20.01.2023. <https://www.cornwallislesofscillygrowthprogramme.org.uk/projects/sustainable-transport-in-cornwall/>.
- Wyrwa, Joanna, Barska, Anetta i Jędrzejczak-Gas, Janina. 2017. Integrated territorial investments as a tool of building the capability of functional areas – illustrated with an example of Poland. *Public Policy and Administration*, 4, 567–582. DOI: <https://doi.org/10.13165/VPA-17-16-4-04>.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. 2013. *Zasady realizacji Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w Polsce*. Dostęp: 08.02.2022. https://rpo.slaskie.pl/dokument/zasady_realizacji_it_w_polsce.